

СТАНОВИЩЕ

за дисертацията на Деница Василева Узунова
на тема "Проблемът за злото и страданието в творчеството
на Николай Бердяев и Лев Шестов"

за получаване на научната и образователна степен "доктор по философия"
в научна област 2. Хуманитарни науки; професионално направление

2. 3. Философия (История на философията)

от доц. д-р Ели М. Сярова,

определена за член на научното жури със заповед на директора на ИИОЗ

В представената за защита дисертация на Деница В. Узунова "Проблемът за злото и страданието в творчеството на Николай Бердяев и Лев Шестов" е направена сериозна заявка да се обсъдят сложните теми за злото и страданието с помощта на двамата руски мислители и на съзвучния на екзистенциалистките нагласи Достоевски. Дисертацията е в обем 184 стр. и включва увод, три глави, заключение и библиография.

Респектира изборът на дисертантката на такава трудна за промисляне проблематика като тази за злото. Чрез нея се поема риск за движение на границата на възможността за философстване, отвъд която даже философията престава да бъде самата себе си - ако приемем съответната теза на Семьон Франк. Ако приемем тази теза, то ще рече още, че злото не може да бъде разумно постигано, защото с това би било оправдано; и че то не би могло да се разглежда само по себе си, а само съотносително спрямо онова, на което е противоположно - на доброто, и т. н. Такава се получава и общата картина в настоящата дисертация.

Като цяло е необходима по-широка концептуална платформа, върху която да могат да бъдат оценени възгледите на двамата екзистенциалистски ориентирани мислители. В началото такава платформа е заявена и се прави обзор на основни идеи в руската религиозна философия, като се поставя акцент върху нейния есхатологичен, или още - апокалиптичен характер, както и върху трагичния нихилизъм, който по-скоро навява асоциации със западноевропейски нихилистични нагласи. След това двамата мислители са оставени предимно "сами на себе си" и "заедно" с Достоевски.

Поради стечение на издателска политика у нас се оказаха напълно преведени именно Н. Бердяев и Л. Шестов - това е хубаво, стига само това да не се тълкува като репрезентативно представяне на руската религиозна философия, особено с оглед на очаквания за православна идентичност на тази философия. А също така и самото това обстоятелство да не се превърне във формален повод млади български изследователи, които вече не са на "ти" с руския език, да предпочитат тези автори именно поради тази причина, а не по вътрешно

убеждение. Позволявам си да предположа, че в случая тези автори са избрани именно по убеждение и дори поради известна емоционална ангажираност с техните възгледи. Да бъдат интерпретирани те, разбира се, никак не е лека задача според мен - както поради известна несистемност, особено у Шестов, и дори известна вътрешна некохерентност, така и поради необходимостта от прецизиране на позициите, от която се тръгва към интерпретации на тези възгледи. В случая не са избрани конфесионални позиции и това е според мен добро решение, доколкото не задължава дисертантката да различава някои еретични моменти във възгледите на Бердяев и несвойствени изобщо на християнството моменти във възгледите на Шестов.

Във връзка с проблема за злото е поставена и деликатната тема за теодицея, която именно в екзистенциалистките концепции би могла да прозвучи като своеобразна "претенция" на историчния, екзистирация човек спрямо Бога поради желанието си да види този свят балансиран според собствените си представи за добро и справедливост. В този план би било възможно да се очертаят по-ясно принципни различия между утопистки тип религиозни представи и есхатологични възгледи - за което има най-сигурна опора в трудовете на научния ръководител на докторантката.

Както следва да се очаква, проблемът за злото у Бердяев се разглежда във връзка с темите за свободата и нищото. Подчертана е уникалността на Бердяевата концепция за предбитийна свобода, както и разноречивата му концепция за нищото, съчетаваща несъчетаеми библейски и гностични мотиви.

Очевиден е искреният и неподправен интерес на дисертантката към митологемата за първия грях и към възможностите за негово богословско тълкуване. Разбира се, тук винаги остава място за питането - а възможна ли е философска интерпретация на тази митологема? Аргументирано се отстоява персоналният характер на злото у обсъжданите автори и в този план уместно е поставен и проблемът за антроподицеята. И тъй като темата на дисертацията е изобщо за злото и страданието, очакванията са да се разкрие и онази тяхна свързаност, чрез която самото страдание придобива смисъл - по правило религиозен смисъл.

Не по-малко проблеми възникват пред възможните интерпретации на възгледите на Лев Шестов, включително и поради това, че е трудно да бъде "уловен" както във философски, така и в религиозни "рубрики". Изведена е като ключова позицията на Шестов за невъзможност библейският дух да бъде примирен с "научното философско мислене" (стр. 97) и се отстоява възглед, че у Шестов самото знание е грях и зло.

Общите опозиции у Шестов със сигурност са причинени от определени "линии" на философстване, които са довели до секуларизиране на разума и до опора единствено в "рацио", чиито възможности да стане "субект на философстване" наистина не са твърде надеждни, и са довели също и до "хипостазиране" на общото и обособяването му от индивидуалното - но, разбира се, не във всички философски учения нещата стоят така. И ако протестът срещу общото като "всемство" е своеобразен социален протест и в този план Достоевски със своите герои например очевидно среща разбиране, то протестът срещу общото в самата философия е според мен такава екзистенциална производна, която би могла да ни изправи пред необходимостта всеки път да започваме философски разсъждения от някаква "абсолютна нула", без опора дори в категориален апарат... Ако се приеме тази обща нагласа на Шестов, то тогава не е релевантно да се говори за обозначаване на Бог чрез "категория" и тя да се редополога при това с други категории (вж. стр. 92). В текста на дисертацията личи и трагичната разрывност в творчеството на Лев Шестов, както и неговата съзнателно чуждеене на класическата философска традиция. Рязката и външна опозиция между разум и вяра, между умозрение и откровение би направила невъзможно например религиозното философстване - доколкото то е именно философстване. Нагласата на Шестов в известен смисъл наистина се оказва съзвучна на старозаветната, както е отбелязано в дисертацията, а и на определени протестантски възгледи, радикалният му апофатизъм и акцентът върху абстрахирана от пълнотата на личностните отношения вяра наистина дава основание според мен той да бъде възприеман като фидеист. Но по-скоро заради честта на философията по принцип е възможен и по-критичен прочит на този автор.

Смятам за интересно от изследователска гледна точка решение различията във възгледите на Н. Бердяев и Л. Шестов да бъдат очертани в определена херменевтична "плоскост" - чрез техния прочит на Достоевски. Изводите, които се правят в това отношение, са според мен кулминацията в текста на дисертацията и се отличават с най-висока степен на смислова плътност на текста. В този план и приемам формулираните приноси, и отдавам приоритет сред тях именно на сравнителната интерпретация обсъжданите автори чрез оценката им на възгледите на Достоевски. Като цяло е разкрита трагедията на изолираната субектност и екзистенциалното боготърсачество, което винаги е "на ръба" на риска да премине в богоборчество.

При това обаче изложението протича в един сравнително спокоен наратив. На моменти този наратив прекъсва заради проблематизирания, които, разбира се, в един дисертационен текст са наложителни. Езикът на дисертацията е ясен и разбираем. Все пак е необходимо да се постигне такова владеене на

философския категориален апарат, което да позволява по-голяма свобода и лекота на философското проблематизиране. Струва ми се, че самата нагласа и заряд на дисертантката са по-скоро към писане с есеистичен характер, което е и малко повече в стила на избраните от нея автори. Това ми дава повод да си позволя да обознача стила, в който дисертантката подхожда към проблематиката си, като екзистенциално-психологически.

В тази контекст ще си позволя и препоръка относно това, че е възможно прочитът на авторските възгледи да се изгради на основата на по-ясно открити собствени възгледи и "опорни точки" на реконструкция. Времето на обучение на един докторант е кратко, затова важно е и предходното обучение. Тъй като Деница Узунова е била наша студентка, при това старателна и съвестна студентка, редно е да направя за себе си някои изводи относно необходимостта от формиране на проблемно мислене в процеса на обучение. И същевременно да изкажа признателност на научния ръководител проф. Нина Димитрова за това, че съвместната ѝ работа с докторантката е дала такъв резултат.

Авторефератът отразява адекватно дисертацията по структура и по съдържание.

Списъкът на използваната и цитирана литература включва 144 заглавия, включително и най-нови, интерпретации. Специално ще отбележа, че ми направи впечатление позоваването на изследвания на Пиама Гайденко и Неля Мотрошилова, които по дълбочина и мощ на мислене категорично не отстъпват на Хана Аренд например.

Дисертантката има седем публикации, четири от които за по темата на дисертацията и представят важни аспекти от защитаваните тези.

В заключение смятам, че трудът "Проблемът за злото и страданието в творчеството на Николай Бердяев и Лев Шестов" отговаря на изискванията, предявявани към докторска дисертация, ето защо подкрепям и апелирам към уважаемите членове на Научното жури на автора на този труд Деница Василева Узунова да бъде дадена образователната и научна степен "доктор по философия".

17.06.2015г.,
гр. София

(доц. д-р Е. Сярова)